



## Challenges of Individual Rights with the Right to Public Health During the Corona Pandemic

Zahra al-Sadat Najmabadi<sup>1\*</sup>, Kobra Poorabdollah<sup>1</sup>

1. Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Imam Sadeq (as) University, Girl's Campus, Tehran, Iran.

### ABSTRACT

**Background and Aim:** Dealing with the corona epidemic is possible through restrictions on the rights of individuals; in such circumstances, individual rights are in conflict with public rights, and in order to resolve them, indices of preference must be obtained from jurisprudential sources.

**Method:** The present study has been done by referring to medical articles and legal jurisprudential sources in a library method and by descriptive-analytical method.

**Ethical Considerations:** In all stages of writing the present study, while respecting the originality of the texts, honesty and trustworthiness have been observed.

**Results:** The most important preventive measures to deal with corona are observing social distance, using masks and injecting vaccines. The non-observance of which leads to endanger the health of other people in the community. On the other hand, the use of them can lead to harm and complications for a person's health. In this case, there is a conflict between the right to individual health and the right to public health. By referring to the the more important and the less important rule and according to the criteria of the rulings and the no-harm rule, the public interest will take precedence over the individual interest. The role of the government in this cases, to maintain public order and ensure public health, is undeniable.

**Conclusion:** Since controlling the spread of the disease and cutting the chain of infection stops following the observance of health instructions and general vaccination; The precedence of the public interest requires that the observance of the instructions become mandatory; Therefore, the government has a duty to provide the right to public health. Whereas, with the gradual rise of world health standards, coercion has given way to encouraging; It is suggested that the government encourage people to follow the health instructions and vaccinations through public education.

**Keywords:** Right to Health; Harm; Conflict; Vaccination; Mask; Corona

**Corresponding Author:** Zahra al-Sadat Najmabadi; **Email:** z.najm@isu.ac.ir

**Received:** October 27, 2021; **Accepted:** July 19, 2022; **Published Online:** October 02, 2022

### Please cite this article as:

Najmabadi ZS, Poorabdollah K. Challenges of Individual Rights with the Right to Public Health During the Corona Pandemic. *Medical Law Journal*. 2022; 16(57): e56.



## مجله حقوق پزشکی

دوره شانزدهم، شماره پنجاه و هفتم، ۱۴۰۱

Journal Homepage: <http://ijmedicalaw.ir>



انجمن علمی حقوق سلامت

# چالش‌های حقوق فردی و حق بر سلامت عمومی در دوران پاندمی کرونا

زهرا السادات نجم‌آبادی\*<sup>1</sup>، کبری پورعبدالله<sup>۱</sup>

۱. گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه امام صادق (ع)، پردیس خاوران، تهران، ایران.

### چکیده

**زمینه و هدف:** مقابله با همه‌گیری ویروس کرونا، گاهی از طریق اعمال محدودیت‌هایی در حقوق افراد امکان‌پذیر است، لذا در چنین شرایطی حقوق فردی با حقوق عمومی در تنافی قرار گرفته که برای حل آن با مراجعه به منابع فقهی، بایستی شاخص‌های ترجیح یکی بر دیگری را تعیین نمود.

**روش:** پژوهش حاضر با مراجعه به مقالات پزشکی و منابع فقهی حقوقی، به شیوه کتابخانه‌ای و با روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته است.

**ملاحظات اخلاقی:** در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، ضمن رعایت اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

**یافته‌ها:** مهم‌ترین اقدامات پیشگیرانه برای مقابله با کرونا، رعایت فاصله اجتماعی، استفاده از ماسک و تزریق واکسن است که عدم رعایت آن منجر به شیوع بیماری شده و سلامتی دیگر افراد جامعه را به خطر می‌اندازد. از طرفی استفاده از ماسک و تزریق واکسن نیز احتمال بروز مضرات و عوارضی برای سلامتی فرد را به دنبال دارد. در این صورت بین حق بر سلامت فردی با حق بر سلامت عمومی تزاخم رخ می‌دهد. با رجوع به قاعده اهم و مهم و بنا بر ملاکات احکام و قاعده لاضرر، مصلحت عمومی بر مصلحت فردی مقدم خواهد شد. نقش دولت نیز در بروز تعارضاتی بین حقوق افراد، جهت حفظ نظم عمومی و تأمین سلامت جامعه، غیر قابل انکار است.

**نتیجه‌گیری:** از آنجا که کنترل شیوع بیماری و قطع زنجیره ابتلا، متوقف بر رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی و واکسیناسیون عمومی است، تقدم مصلحت عمومی اقتضا دارد رعایت دستورالعمل‌ها الزامی گردد، لذا دولت وظیفه دارد زمینه تأمین حق بر سلامت عمومی را فراهم نماید. از آنجا که با ارتقای تدریجی استانداردهای سلامت در جهان، ناگزیر زور و اجبار جای خود را به تشویق و ترغیب افراد داده است، پیشنهاد می‌گردد دولت با بهره‌گیری از اختیارات و امکانات خود، از طریق آموزش همگانی به ترغیب و تشویق افراد برای رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی و واکسیناسیون اقدام نماید.

**واژگان کلیدی:** حق بر سلامت؛ ضرر؛ تزاخم؛ واکسیناسیون؛ ماسک؛ کرونا

نویسنده مسئول: زهرا السادات نجم‌آبادی؛ پست الکترونیک: [z.najm@isu.ac.ir](mailto:z.najm@isu.ac.ir)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۲۸؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۷/۱۰

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Najmabadi ZS, Poorabdollah K. Challenges of Individual Rights with the Right to Public Health During the Corona Pandemic. Medical Law Journal. 2022; 16(57): e56.

## مقدمه

بیماری‌های ویروسی که به صورت فراگیر تمام نقاط جهان را دربر می‌گیرد و سلامتی همه جهانیان را مورد مخاطره قرار می‌دهد، نظام سلامت را با چالش‌هایی رو به رو می‌سازد. برای کنترل انتشار ویروس و جلوگیری از تشدید بیماری، سازمان بهداشت جهانی اقدام به انتشار دستورالعمل‌هایی نمود که مهم‌ترین آن رعایت فاصله اجتماعی و اجتناب از مکان‌های شلوغ، استفاده از ماسک در اماکن عمومی، شستن مرتب دست‌ها با آب و صابون، رعایت بهداشت تنفسی، پرهیز از دست‌زدن به چشم‌ها، بینی یا دهان با دست‌های شسته‌نشده و تزریق واکسن است.

با این حال با وجود اینکه واکسیناسیون و رعایت دستورالعمل‌ها سهم به‌سزایی در کنترل و کاهش بیماری دارد، اما زندگی افراد را با چالش‌های جدی رو به رو می‌سازد که یکی از آن‌ها در معرض تهدید قرار گرفتن سلامتی آن‌ها به انحای دیگر است.

تحقیقات اخیر نشان می‌دهد که استفاده از ماسک مضراتی چون سردرد، مشکلات پوستی و مشکلات تنفسی را در پی خواهد داشت و برای واکسیناسیون احتمال بروز عوارضی می‌رود که نگرانی مردم در خصوص سلامتی خود را به دنبال دارد، چنانچه فرد با حضور در اجتماع از ماسک استفاده نکرده و یا واکسن تزریق نکند، سلامتی خود و دیگران را به خطر انداخته و اگر چنین کند، باز هم سلامتی‌اش به نحوی دیگر به خطر خواهد افتاد.

سؤال اساسی که در اینجا با آن مواجه خواهیم شد، آن است که آیا افراد می‌توانند با تکیه بر حق بر سلامت فردی، از رعایت حقوق دیگر افراد و رعایت قوانین و دستورالعمل‌های بهداشتی سرباز زنند؟ اساساً حق بر سلامت عمومی با حقوق فردی چه تعارضاتی دارد و تنافی این حقوق در دوران شیوع بیماری‌های واگیردار چیست؟ همچنین سؤالات دیگری از جمله اینکه استفاده از ماسک و تزریق واکسن و عدم آن، در شیوع بیماری کرونا چه آثاری را به دنبال دارد؟ در تزاخم ضرر استفاده و ضرر عدم استفاده از آن، کدام یک مقدم می‌گردد؟ و

مرجحات حل تزاخم و ملاکات تشخیص آن کدامند؟ نقش دولت در مواضع تزاخم حقوق افراد چیست؟ برای پاسخ به سؤالات مذکور لازم است ابتدا به بیان تعریف و جایگاه حق بر سلامت پرداخت و پس از بیان اقدامات پیشگیرانه از همه‌گیری کرونا و آثار مثبت و منفی آن‌ها، حکم اضرار به نفس و اضرار به غیر، تزاخم ضررین و ملاکات حل تزاخم از منظر فقها را بررسی نمود، و پس از تبیین ملاک‌های تقدم حقوق، جایگاه دولت در حفظ حق بر سلامت افراد را بیان نمود.

## روش

در نوشتار حاضر پس از بیان جایگاه حق بر سلامت در فقه و حقوق، اقدامات پیشگیرانه مقابله با ویروس، اثرات واکسیناسیون، آثار فیزیولوژیکی استفاده از ماسک که از تحقیقات پزشکی به دست آمده و نظرات فقها درباره حکم اضرار به نفس و اضرار به غیر که به شیوه کتابخانه‌ای جمع‌آوری گشته است، مطرح شده و با روش تحلیلی - توصیفی به بررسی این نظرات پرداخته می‌شود.

## یافته‌ها

بیماری کووید-۱۹ به یک بیماری همه‌گیر در سراسر جهان تبدیل گشته است و مقابله با آن نیازمند اقدامات عمومی است که گاهی در تنافی با حقوق فردی قرار می‌گیرد.

از آنجا که ویروس کرونا سرعت انتقال بالایی از راه تنفس دارد، مهم‌ترین اقدامات پیشگیرانه علیه آن، کنترل شیوع و قطع زنجیره ابتلا است که به واسطه رعایت فاصله اجتماعی، استفاده از ماسک و تزریق واکسن محقق خواهد شد، لذا عدم استفاده از ماسک و عدم واکسیناسیون عمومی سلامتی دیگر افراد جامعه را به خطر می‌اندازد. از طرفی استفاده از ماسک و تزریق واکسن نیز مضراتی برای سلامتی فرد دارد.

حق بر سلامت فردی با حق بر سلامت عمومی تنافی پیدا کرده و بین اضرار به نفس و اضرار به دیگری تزاخم رخ می‌دهد. برای حل تزاخم بایستی به ملاک‌های آن در فقه روی

بنابراین فرد نمی‌تواند حق بر سلامت را از خود ساقط کرده و یا به دیگری انتقال دهد.

در ماده ۱ سیاست‌ها و راهبردهای ارتقای سلامت زنان در مورد سلامت بیان شده است: «سلامت، رفاه کامل جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی است و تنها به نبود بیماری و معلولیت اطلاق نمی‌شود.»

بنابراین در تعریف حق بر سلامت می‌توان گفت حق بر سلامت، از جمله حقوق فطری است که فرد باید رفاه کامل جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی خود را حفظ کرده و نمی‌تواند این حق را از خود ساقط سازد و دیگران نیز حق ضرر رساندن به سلامت او را نخواهند داشت.

۱-۱. جایگاه حق بر سلامت در فقه و حقوق: جایگاه سلامت در متون دینی، جایگاه ویژه‌ای است، به گونه‌ای که در روایتی از پیامبر (ص) به عنوان نعمتی قلمداد شده است که ارزش آن بر مردم پوشیده است و آنچنانکه باید شکرگزار آن نعمت نیستند (۲).

همچنین از آنجا که احکام تابع مصالح و مفاسد است، با دقت نظر در تمامی احکام می‌توان دریافت که علت حرمت بسیاری از امور، مضر بودن آن برای سلامتی انسان است و از آن جهت که سلامتی او را به خطر می‌اندازد، حرام شده است، مضافاً اینکه می‌توان جایگاه حق سلامت را در قواعد فقهی، از جمله قاعده وجوب حفظ نفس، لاضرر، لا حرج، دفع ضرر محتمل و قواعد دیگر جستجو کرد (۳).

اصطلاح حق بر سلامت در اسناد و متون حقوقی کمتر به کار رفته است (۴)، اما در موارد مختلفی بدان اشاره شده است، از جمله اصل ۲۳ قانون اساسی که حق بر خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی را برای همگان به رسمیت شناخته است. اصول ۳، ۲۰، ۲۱ و بند ۱ اصل ۴۳ نیز که مربوط به ایجاد رفاه، رفع فقر، جلوگیری از تبعیض‌های حقوقی و حمایت از حقوق انسانی و تأمین نیازهای اساسی، چون خوراک، پوشاک و بهداشت است، در ارتباط با سلامت است. همچنین قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه که وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی را مکلف به همکاری با

آورد. فقها برای حل تزاخم به قاعده اهم و مهم رجوع کرده‌اند، برخی بر تقدم ضرر کمتر بر بیشتر بنا بر قاعده لاضرر اشاره کرده، برخی تقدم مصالح عامه بر خاصه را بنا بر ملاکات احکام، راه حل این تزاخم می‌دانند که بنا بر هر دو مبنا، بایستی مصالح عموم را بر مصالح فردی مقدم نمود، چراکه تقدم مصلحت عامه بر فرد، به معنای پذیرش ضرر کمتر است. همچنین از جهت ملاک احکام نیز مصلحت نوعی بر مصلحت شخصی مقدم می‌گردد. بنابراین استفاده از ماسک و تزریق واکسن در شرایطی که امتناع از آن منجر به انتقال بیماری می‌شود و جان افراد دیگر را به خطر می‌اندازد، الزامی است.

تأمین سلامت عمومی به عنوان یک حق انسانی، از جمله تکالیف دولت در برابر مردم است و نقش آن در دوران شیوع بیماری‌های مسری به ویژه در بروز تعارضاتی بین حقوق افراد جهت حفظ نظم عمومی و تأمین سلامت جامعه، غیر قابل انکار است. در مواردی که مصلحت عمومی با منافع فردی معارض می‌شود، دولت نفع عموم را بر نفع فرد مقدم می‌دارد، زیرا حمایت از منافع عمومی متضمن منفعت اجزای آن نیز هست. دولت می‌تواند از اختیار اعمال قدرت بهره برده و از طریق آموزش همگانی به ترغیب مردم برای رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی و واکسیناسیون اقدام نماید.

## بحث

۱. حق بر سلامت: برای آنکه تعریف صحیحی از حق بر سلامت به دست آید، بایستی جایگاه آن را در تقسیم‌بندی حقوق شناخت. حق در یک تقسیم‌بندی اساسی شامل حق تکوینی و حق اعتباری است. حق تکوینی شامل حقوق فطری است، مانند حق حیات که مراد از آن، اختصاص حیات شخص به او نیست، بلکه منظور لازمه این اختصاص تکوینی است، مثل اینکه انسان حق دارد حیات خودش را حفظ کند (۱) و دیگران نمی‌توانند جلوی حیات او را بگیرند. حق بر سلامت نیز از لوازم حق بر حیات است. بنابراین از جمله حقوق تکوینی است. وجه تمایز حقوق تکوینی با حقوق اعتباری آن است که اساساً حق تکوینی قابل اسقاط و انتقال نیست (۱)،

دیگران وجود ندارد و در اتاق‌هایی با تهویه نامناسب شدت می‌یابد (۹). با این وجود این سؤال مطرح می‌شود که آیا استفاده از ماسک برای سلامتی ضرری ندارد؟ آیا همه افراد باید از ماسک استفاده کنند؟

شواهد علمی نشان می‌دهد که استفاده از ماسک در کاهش شیوع عفونت، به ویژه به عنوان کنترل منبع آن برای جلوگیری از شیوع ویروس از افراد آلوده به دیگران مؤثر است، چراکه کووید-۱۹ عمدتاً از طریق قطره‌های تنفسی که هنگام نفس کشیدن، صحبت کردن یا سرفه خارج می‌شود، پخش می‌شود (۱۰)، اما در کنار فواید ماسک، عوارض جانبی متعددی نیز وجود دارد که نباید از نظر دور بماند. اخیراً تحقیقات بالینی صورت گرفته تا آثار نامطلوب استفاده از ماسک را مورد بررسی قرار دهد که به اختصار بیان می‌شود.

در یکی از تحقیقات انجام گرفته در این حوزه بیان شده است که استفاده از ماسک در افراد سالم، حتی برای مدت زمان طولانی، هیچ تغییری از نظر بالینی در غلظت‌های O<sub>2</sub> یا CO<sub>2</sub> در گردش ایجاد نمی‌کند و به نظر نمی‌رسد که بر میزان تنفس تأثیر بگذارد. با این حال، پوشیدن ماسک باعث افزایش کمی مقاومت در برابر تنفس می‌شود که توسط ذرات فیلترکننده مواد ماسک و ذرات معلق در هوا و هرگونه رطوبت موجود در مواد ماسک ایجاد می‌شود. یکی از تأثیرات منفی استفاده از ماسک برای مدت زمان طولانی و به طور مداوم، افزایش پیشرفت سردرد در افرادی است که سابقه سردرد دارند (۱۱).

در تحقیق دیگری ادعا شده است ماسک‌های پزشکی تأثیر منفی قابل توجهی بر ظرفیت قلبی ریوی دارند که به طور قابل توجهی فعالیت‌های شدید جسمی و شغلی را مختل می‌کند و می‌تواند در ظرفیت تنفسی و ظرفیت تبادل گازهای هوایی و روی کارکرد افراد تأثیر گذارد. علاوه بر این، ماسک‌های پزشکی به طور قابل توجهی کیفیت زندگی استفاده‌کنندگان خود را مختل می‌کنند (۱۲). همچنین استفاده از ماسک شامل تغییرات پوستی، از جمله افزایش دما، قرمزی و تغییراتی در آبرسانی به آن خواهد شد (۱۳) و استفاده طولانی‌مدت از N95 و ماسک‌های جراحی توسط

سازمان‌های دیگر برای پیش‌بینی و کنترل تهدیدات حوزه سلامت کرده است و یا در سند چشم‌انداز ج.ا.ا در افق ۱۴۰۴ اشاره شده است که جامعه ایرانی برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تأمین اجتماعی و... است. قوانین دیگری نیز وجود دارد، از جمله قانون بیمه و موارد دیگر که می‌توان به پژوهش‌هایی که به احصای این قوانین پرداخته‌اند، مراجعه کرد (۳، ۵).

در مجموع می‌توان گفت با توجه به اهتمام شارع نسبت به حفظ نفس و سلامت بشر و جایگاه این موضوع در روایات، قواعد فقهی و قوانین مربوطه، حق بر سلامت، از جمله حقوقی است که هر فردی از آن برخوردار است و افراد مکلف به رعایت حقوق یکدیگر هستند.

**۲. اقدامات پیشگیرانه انتقال ویروس:** ظهور ویروس جدید به این معنی است که درک ما از الگوهای انتقال، ایمنی، شدت، ویژگی‌های بالینی و عوامل خطر آلودگی هنوز محدود است (۷) و سال‌ها طول خواهد کشید تا بسیاری از حقایق آن بر ما روشن گردد.

اقدامات پیشگیرانه‌ای که می‌تواند در کاهش احتمال سرایت عفونت مؤثر باشد، عبارت‌اند از واکسن‌زدن، استفاده از ماسک در اماکن عمومی، اجتناب از مکان‌های شلوغ، فاصله‌گرفتن از دیگران، تهویه فضاهای داخلی، شستن مرتب دست‌ها با آب و صابون، رعایت بهداشت تنفسی و پرهیز از دست‌زدن به چشم‌ها، بینی یا دهان با دست‌های شسته نشده است (۸).

همه اقدامات مذکور بایستی در کنار هم انجام پذیرد، اما از آنجا که ویروس کووید-۱۹ قدرت انتقال بالایی از راه تنفس داشته و به سرعت افراد را درگیر می‌کند (۹)، به جهت کنترل هرچه بیشتر انتقال ویروس، به استفاده از ماسک در مکان‌های شلوغ و تزریق واکسن تأکید بیشتری شده است. به همین خاطر در نوشتار حاضر به طور مشخص به بیان آثار استفاده از ماسک و واکسن پرداخته می‌شود.

**۱-۲. آثار استفاده از ماسک:** اهمیت استفاده از ماسک در مناطقی که ویروس در آن در گردش است، هنگام حضور در محیط‌های شلوغ به نحوی که امکان فاصله حداقل یک متر از

در مورد اینکه چقدر واکسن‌ها در برابر بیماری، بلکه در برابر عفونت و انتقال محافظت می‌کنند، ادامه دارد (۱۷).

واکسن‌های تولیدشده برای کرونا، مانند هر واکسن دیگری، احتمال بروز عوارضی را برای فرد واکسینه‌شده به همراه دارد که به ۵ گروه طبقه‌بندی می‌شوند: ۱- واکنش به واکسن؛ ۲- اشتباه در برنامه؛ ۳- هم‌زمانی؛ ۴- واکنش تزریقی؛ ۵- واکنش ناشناخته. واکنش‌های مربوط به واکسن بیشتر خفیف هستند و خود به خود بهبود می‌یابند، مانند واکنش‌های عمومی که شامل تب و علائم عمومی که جزء پاسخ‌های ایمنی هستند، واکنش‌های موضعی که شامل درد، تورم و یا قرمزی محل تزریق است و واکنش‌های نادر و شدید واکسن‌ها که بیشتر شامل تشنج، ترومبوسیتوپنی، حملات هایپوتونیک با کاهش پاسخ‌دهی و جیغ‌کشیدن مداوم که گذرا بوده و موجب مشکلات طولانی‌مدت نمی‌شوند، ضمن اینکه بروز برخی از عوارض شدید می‌تواند یک حادثه همزمان باشد (۱۹).

همانطور که بیان شد، با توجه به ناشناخته‌بودن ویروس‌های جدید و نبود سابقه طولانی‌مدت در استفاده از ماسک و آزمایش‌های مربوط به واکسن و آثار آن، هنوز پاسخ قطعی به مشکلاتی که ماسک برای سلامتی ایجاد می‌کند و عوارض بلندمدت واکسن وجود ندارد، اگرچه اخیراً تحقیقات گسترده‌ای در این خصوص در حال انجام است و مقالاتی نیز منتشر شده است. در هر صورت آنچه از مجموع تحقیقات موجود به دست می‌آید، این است که استفاده از ماسک مضراتی بر سلامتی افراد و احساس ناخوشایندی را برای ایشان در پی دارد، هرچند که نباید از آثار مثبت آن در کنترل شیوع بیماری‌های عفونی غفلت کرد. بنابراین در مکان‌هایی که امکان رعایت فاصله مناسب از افراد نباشد برای حفظ جان خود و دیگری از ماسک استفاده شود و در کنار آن به مراقبت‌های مقتضی جهت رفع برخی مشکلات ناشی از ماسک مانند مشکلات پوستی، اقدام شود.

همچنین با وجود اینکه تزریق واکسن عوارضی را به همراه دارد، باید توجه داشت که برای قطع زنجیره انتقال و کنترل بیماری کرونا، بهترین راه واکسیناسیون عمومی است. تا زمانی

متخصصان مراقبت‌های بهداشتی باعث عوارض جانبی مانند سردرد، بثورات پوستی، آکنه، تجزیه پوست و اختلال در شناخت می‌شود (۱۴).

در یک پژوهش، عوارض جانبی نامطلوب در استفاده روزمره از ماسک بیان شده است، بدین‌صورت که در ارزیابی کمی از مطالعات اولیه، همبستگی آماری معنی‌داری از اثر سوء‌هیپوکسی و علائم خستگی مشاهده‌شده و بررسی‌ها نشان می‌دهد که افراد سالم و بیمار می‌توانند سندرم خستگی ناشی از ماسک (MIES) را تجربه کنند، با تغییرات معمول و علائمی که اغلب به صورت ترکیبی مشاهده می‌شوند، مانند افزایش تنفس فضای مرده، افزایش مقاومت در تنفس، افزایش دی‌اکسید کربن خون، کاهش میزان اشباع اکسیژن خون، افزایش ضربان قلب، افزایش در فشار خون، کاهش ظرفیت قلبی ریوی، افزایش سرعت تنفس، تنگی نفس و دشواری تنفس، سردرد، سرگیجه، احساس گرما و گرفتگی، کاهش توانایی تمرکز، کاهش توانایی تفکر، خواب‌آلودگی، کاهش درک همدلی، آکنه و ضایعات پوستی (۱۵).

۲-۲. آثار تزریق واکسن: قبل از تهیه واکسن، بهترین مداخلات برای کاهش سرعت انتقال ویروس، ماسک زدن و فاصله‌گذاری اجتماعی بود که بسته به مکان و نحوه اجرای آن ۲۰ تا ۶۰ درصد کاهش کووید را به همراه دارد (۱۶)، اما واکسیناسیون عمومی می‌تواند بیماری را تا میزان قابل توجهی کاهش می‌دهد.

واکسن‌ها با آماده‌سازی دفاع طبیعی بدن به مبارزه با ویروس‌ها و باکتری‌ها می‌پردازند. پس از واکسیناسیون، اگر بدن بعداً در معرض آن میکروب‌های بیماری‌زا قرار گیرد، بلافاصله آماده است از بیماری جلوگیری کند (۱۷). در حالت ایدئال، واکسن‌های Covid-19 علاوه بر محافظت در برابر بیماری‌های شدید و مرگ، از عفونت و انتقال جلوگیری می‌کنند (۱۸).

اما واکسیناسیون بخشی از مدیریت Covid-19 است و در کنار آن رعایت اقدامات پیشگیرانه اصلی، چون استفاده از ماسک و اجتناب از شلوغی نیز مهم است، زیرا تحقیقات هنوز



که درصد بالایی از افراد در اقصی نقاط جهان واکسینه نشوند، نمی‌توان از خطر ابتلای به بیماری مصون ماند.

در عین حال ذکر این مطلب هم ضروری است که اقدامات احتیاطی سخت‌گیرانه‌ای برای کمک به اطمینان از ایمنی همه واکسن‌های کووید-۱۹ وجود دارد. واکسن‌های کووید-۱۹ قبل از دریافت اعتبار از سازمان جهانی بهداشت و سازمان‌های نظارتی ملی برای استفاده اضطراری، باید تحت آزمایش‌های دقیق در آزمایش‌های بالینی قرار گیرند تا ثابت کنند که معیارهای بین‌المللی مورد توافق برای ایمنی و کارایی را برآورده می‌کنند (۱۹).

در این شرایط که در امان ماندن از ابتلای به بیماری ویروسی، متوقف بر استفاده از ماسک و تزریق واکسن است که خود احتمال ضرر رساندن به سلامتی را در پی دارد، فرد در مقام عمل در استفاده از ماسک و واکسن دچار سرگردانی خواهد شد، چراکه امر دایر می‌شود بین اضرار به نفس و اضرار به غیر و مکلف در مقام عمل که کدام ضرر را باید بر دیگری مقدم سازد، متحیر خواهد بود.

به نظر می‌رسد مسأله در مقام تراحم ضررین باشد، اما برای اثبات وجود تراحم بایستی حکم اضرار به نفس و اضرار به غیر بیان شود و ملاک ضرری که مشمول این حکم خواهد بود، تبیین گردد.

**۳. ضرر و ضرار:** ضرر در لغت به معنای مخالف نفع (۲۰)، سوءحال (۲۱) و نقص در حق بیان شده است (۲۲) و در معنای نقصان در مال، ابرو و جان نیز به کار گرفته می‌شود (۲۳).

ضرار بر وزن فعال مصدر باب مفاعله است که بر اعمال طرفینی دلالت دارد و بر ضرر رساندن متقابل دو نفر بر یکدیگر و یا ضرر رساندن یکی بر دیگری بدون بهره و نفعی اطلاق می‌شود (۲۰).

**۳-۱. اضرار به نفس:** ضرر رساندن به خود بر دو نوع است، گاهی به معنای تحمل ضرری است که از سوی دیگری وارد شده است و گاهی تحمل ضرری است که خود شخص متوجه نفس خویش می‌سازد. مشهور فقها معتقدند بنا بر قاعده

لاضرر، اضرار به نفس که به اتلاف آن بیانجامد، حرام است (۲۵-۲۳)، اما در اطلاق این حرمت اختلاف نظر وجود دارد و آرا در مراتب اضرار به نفس شامل اتلاف نفس، قطع عضو، از بین بردن حواس پنج‌گانه، خود را در معرض بیماری قرار دادن، تحمل ضررهای جزئی و ضررهای مالی و آبرویی، متفاوت است (۲۶).

شکی نیست ضرر مهلك که منجر به قتل نفس و قطع عضو می‌شود، حرام است و در این‌باره اختلافی نیست، زیرا آیاتی که از قتل نفس منع می‌کنند، صراحت در حرمت دارند و تحمل ضررهای جزئی جایز است، زیرا ادله حرمت اضرار به نفس از اضرار جزئی انصراف دارد (۲۶)، اما در مورد ضرر غیر مهلك همچون فراهم کردن زمینه بیمار شدن، اختلاف نظر وجود دارد. مشهور فقها معتقدند مطلق اضرار به نفس حرام است، مگر ضرر جزئی تا جایی که صاحب ریاض بر این مطلب ادعای اجماع کرده است (۲۹-۲۷).

فقها دلایل متعددی بر حرمت اضرار به نفس ذکر کرده‌اند، از جمله آیاتی که بر جواز یا وجوب اکل حرام هنگام اضطرار دلالت دارند، مانند آیه ۱۷۳ سوره بقره «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَالْخُنْزِيرَ وَمَا أَهَلَ بِهِ لَعْنَةُ اللَّهِ ۖ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» که بیان می‌دارد خداوند بر شما مردار و خون و گوشت خوک را و آنچه را که به اسم غیر خدا کشته باشید، حرام گردانید، پس اگر کسی به خوردن آن‌ها مضطر شود، در صورتی که به آن تمایل نداشته و از اندازه رمق تجاوز نکند، گناهی بر او نخواهد بود.

و روایات متعددی از جمله روایاتی که افطار روزه به سبب بیماری را بیان می‌کند (۲۴، ۳۰)، مانند روایت صدوق از معصوم علیه‌السلام که فرمود: «كَلَّمَا أَضَرَّ بِهِ الصَّوْمُ فَلَا فُطْرَ لَهُ وَاجِبٌ» و بر وجوب افطار نسبت به مریض دلالت دارد و همچنین حدیث مشهور لاضرر و لاضرار که دلیل قاعده لاضرر است (۳۱).

مستند دیگر فقها دلیل عقل است. اضرار به نفس از مصادیق ظلم است و ظلم نیز نزد عقل و شرع قبیح است. پس اضرار به نفس عقلاً و شرعاً حرام است، بنا بر قاعده «كَلَّمَا حَكَمَ بِهِ الْعَقْلُ حَكَمَ بِهِ الشَّرْعُ» علاوه بر آن عقل در وجوب دفع چیزی

عدم استفاده از ماسک و واکسینه‌شدن یا عدم آن، امر دایر است بین اضرار به نفس و اضرار به غیر، زیرا با توجه به سرعت بالای انتقال عفونت در بیماری کرونا، عدم استفاده از ماسک، به ویژه در شرایطی که فرد ناقل بیماری است، منجر به انتقال ویروس به سایر افراد، به خطرانداختن جان آن‌ها و گسترش زنجیره بیماری خواهد شد، و استفاده از ماسک نیز سلامتی خود فرد را به مخاطره می‌اندازد. همچنین تزریق واکسن ممکن است عوارضی را برای فرد واکسینه‌شده به وجود آورد، در عین حال مهم‌ترین راه برای کنترل بیماری‌های همه‌گیر است (۳۴).

برای حل تزاخم ضررها، با توجه به اینکه امکان جمع بین دو ضرر نیست، بایستی به قواعد حل تزاخم رجوع کرد. یکی از مرجحاتی که می‌توان به آن تمسک نمود، قاعده اهم و مهم است که از مستقلات عقلی است (۳۵) و در آن به اخذ اهم و ترک مهم در صورت تزاخم آن دو حکم شده است. به واسطه این قاعده می‌توان درجه اهمیت مصلحت‌ها را سنجید و مصالح مهم‌تر را انتخاب نمود، زیرا احکام اسلام بر اساس مصالح و مفاسد واقعی وضع شده است (۳۵).

برای ترجیح اهم بر مهم، ملاک، اهمیت حکم نزد شارع است (۳۶). در واقع مقدم کردن اهم مقدم‌ساختن آن چیزی است که به هدف شارع نزدیک‌تر است، یعنی ترجیح راجح بر مرجوح (۳۷). بنابراین برای تعیین اهم باید مصالح و مفاسد را برحسب مذاق شارع دانست که در این راه می‌توان از لسان ادله بهره جست و یا ملاکات احکام را شناخت، زیرا اهتمام شارع نسبت به برخی امور بیشتر است (۳۶، ۳۸).

هنگامی که امر دایر است بین ضرر متوجه یک شخص و ضرر متوجه دیگری، در فرضی که امکان وجود اولویت برای اثبات یکی و نفی دیگری نباشد، به ادله حرمت اضرار به غیر، از جمله قاعده لاضرر رجوع می‌شود (۲۳). در این شرایط ضرر کمتر بر ضرر بیشتر ترجیح داده می‌شود، چراکه مقتضای نفی ضرر از بندگان در مقام امتنان، عدم رضایت شارع به حکمی است که ضرر آن از حکم دیگر بیشتر باشد، زیرا بندگان نزد شارع مساوی، بلکه به منزله عبد واحد هستند (۲۳).

که برای نفس مضر است، مستقل است. بنابراین تحمل اضرار به نفس نزد عقل و شرع محظور و ممنوع است (۲۶). تا جایی که مشهور است دفع ضرر محتمل، عقلاً واجب است، به طریق اولی ضرر معین و معلوم باید دفع شود (۲۳).

۲-۳. **اضرار به غیر:** فقها معتقدند ضرر رساندن به دیگری حرام است و به مفاد قاعده لاضرر استناد می‌کنند (۲۴-۲۳). ملاک در ضرری که مشمول حکم حرمت است، مقداری است که قابل اعتنا باشد و زیاد یا کم بودن آن مهم نیست. همچنین صرف وجود گمان در ضرر و خوف عقلایی بر آن کافی است و لزومی ندارد ضرر یقینی باشد، در نتیجه ملاک، علم یا ظن یا خوف بر ضرری است که عقلاً قابل اعتنا باشد (۲۸-۲۹).

فقها در مورد مفاد قاعده لاضرر نظرات متفاوتی را ارائه کرده‌اند که نوشتار حاضر در مقام بررسی مبانی قاعده نیست و تنها در پی کشف حکم اضرار به نفس یا غیر به اقتضای قاعده لاضرر است. بنابراین باید گفت چنانچه مفاد قاعده، نهی ضرر باشد، اضرار به نفس و اضرار به غیر حرام است و اگر در معنای نفی باشد نیز به معنای نفی حکم ضرری است (۲۳) و از آنجا که اباحه یک حکم شرعی است، هنگامی که مستلزم ضرر باشد، حکمی ضرری خواهد بود، در نتیجه این حکم منتفی شده و حکم مقابل آن، یعنی حرمت ثابت می‌شود، چراکه وجوب و استحباب و کراهت به طورقطع بعد از نفی اباحه باقی نمی‌مانند (۲۶). بنابراین به اقتضای قاعده، عملی که موجب اضرار شود، حرام خواهد بود. در واقع کاربرد قاعده لاضرر، نفی ضرر و به سبب آن تحصیل منافع، دفع مفاسد و احتمال اخف مفسدتین است (۳۲).

۳-۳. **تنافی ضررین:** تنافی ضررین به معنای دوران امر میان توجه یکی از دو ضرر به یک یا چند شخص است (۳۳). در این هنگام بایستی ملاک تقدیم یکی از ضررها بر دیگری را از آرای فقهی به دست آورد.

۳-۳-۱. **حل تزاخم ضررین:** همانطور که بیان شد، اضرار به نفس و اضرار به غیر حرام است و انسان نباید سلامت خود و دیگری را در معرض آسیب و ضرر قرار دهد، حتی اگر احتمال ضرر می‌دهد نیز باید از آن اجتناب کند. گاهی در استفاده یا



مصلح عام و خاص رخ دهد، مصلح عام بر خاص و مصلح جمعی بر فردی مقدم خواهد شد (۴۲).

در مجموع باید گفت بهترین راه برای حل تزاخم در دوران امر بین اضرار به نفس و اضرار به غیر، تقدیم مصلحت عمومی بر مصلحت فردی است، چراکه با هر یک از مبانی پیش‌گفته سازگار است و آن را دربر می‌گیرد. در واقع تقدم مصلحت عموم بر فرد، به معنای پذیرش ضرر کمتر است. همچنین از جهت ملاک احکام نیز مصلحت اعم بر مصلحت اخص مقدم می‌گردد، بنابراین با توجه به اینکه عدم رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی از جمله نزدن ماسک و واکسینه‌نشدن، سلامت افراد جامعه را به خطر می‌اندازد، تقدم مصلح عامه اقتضا می‌کند که جان افراد جامعه را نباید به خطر انداخت و در نتیجه رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی ضروری است.

**۴. جایگاه دولت در تأمین حق بر سلامت:** برای استقرار عدالت و تنظیم روابط اجتماعی، لازم است رابطه حقوق و تکالیف بین مردم مورد توجه قرار گرفته و هرگاه حقی مورد تجاوز یا انکار واقع شود، دولت آن را اجرا کرده و نظمی که لازمه اجتماع است را تأمین نماید (۴۳).

تأمین سلامت عمومی به عنوان یک حق انسانی، از جمله تکالیف دولت در برابر مردم است و در دوره شیوع بیماری‌های مسری که احتمال بروز تعارضاتی در حقوق افراد وجود دارد، جهت حفظ نظم عمومی و تأمین سلامت جامعه، اهمیت بیشتری می‌یابد. از آنجا که تحقق حق بر سلامت با دیگر حقوق بشر ارتباط مستقیم دارد، از جمله حق بر الزامات اولیه زندگی که شامل حق بر غذا و آشامیدنی، مناسب و حق بر برخورداری از مسکن و کار مناسب، ضرورت مداخله دولت در این حوزه و اتخاذ رویکردی جامع و هماهنگ میان نهادهای ذی‌صلاح را روشن می‌سازد (۴۴).

در حقوق کنونی، قرارداد اجتماعی حاکم بر روابط دولت و مردم به صورت قانون اساسی تنظیم می‌شود که مبنای اختیار حکومت و وظایف او را مشخص می‌سازد (۴۵). پیش‌تر بیان شد که حق بر سلامت و وظایف دولت در خصوص تأمین آن در مواد مختلف قانون اساسی مورد اشاره قرار گرفته است، از

ممکن است به این سخن این‌گونه اشکال شود، از آنجا که حق بر سلامت، از جمله حقوق ذاتی است و همه افراد به طور مساوی از آن برخوردار هستند، از این بابت هیچ یک بر دیگری ترجیح ندارد و امتنان قاعده لاضرر، یک امتنان همگانی است و شامل همه افراد است، بنابراین نمی‌توان تقدیم ضرر خفیف‌تر بر ضرر بیشتر را در حل تزاخم جاری ساخت، زیرا رفع ضرر از یکی با تجویز ضرر به دیگری قبیح است و امتنان لاضرر تنها زمانی که در یک طرف ضرری وجود داشته باشد، سبب حرمت آن فعل یا رفع الزام آن می‌شود تا مکلف از ضرر رهایی یابد و در تزاخم ضررین کاربرد ندارد (۳۹)، باید گفت اضرار به غیر برای دفع ضرر از خود با امتنان منافات دارد، اما نفی جواز حکم اضرار به غیر، اگرچه مستلزم ضرر خود شخص باشد، منافاتی با امتنان ندارد. مقتضی قاعده نیز چنین است که جایز نیست فرد برای دفع ضرر از خود به دیگری ضرر برساند (۲۳)، حتی در شرایطی که ضرر دیگری کمتر از ضرری که به خود او وارد می‌گردد، باشد، چه رسد به اینکه ضرر واردشده به دیگری بیشتر باشد (۴۰).

یکی دیگر از راه‌های تعیین اهم و ترجیح یکی از دو حکم متزاخم بر دیگری، شناخت ملاک حکم است (۴۱). احکام تابع مصلح و مفاسد واقعی هستند و همین مصلح و مفاسد، علل و ملاک احکام است (۳۵). مصلح از لحاظ ذات مصلحت، گستره و شمولت و آثار، مراتبی دارند، هنگامی که دو مصلحت از حیث ذات، در رتبه‌های مختلف باشند و دچار تنافی شوند، به ترجیح راجح بر مرجوح تمسک می‌شود، مانند مصلحت حفظ جان بر حفظ مال، اما اگر هر دو متعلق به یک کلی واحد باشند، مانند مسأله حاضر که امر دایر است بین حفظ نفس یکی با حفظ نفس دیگران و هر دو مصلحت متعلق به نفس است، در این صورت به مقدار شمولت آن توجه می‌شود. بدین معنا که مصلحت اعم بر مصلحت اخص از حیث شمولت، مقدم خواهد شد.

مصلح را از جهت دامنه شمول، می‌توان به مصلح عام و خاص تقسیم کرد، مصلح عام شامل همه مردم، یا افراد بسیاری است و مصلح خاص شامل افراد کمی می‌گردد. هرگاه تزاخم بین

از طریق استفاده از اقدامات ارتقای سلامت، حفظ و تقویت می‌شود و از این رو آموزش نقش اساسی را ایفا می‌کند (۴۷). دولت می‌تواند جهت تبیین ضرورت حفظ سلامت نزد آن دسته از افراد جامعه که به دلایل مختلف تمایلی به استفاده از ماسک و تزریق واکسن ندارند به آموزش همگانی در این حوزه روی آورد، به نحوی که اطلاعات لازم درباره دستورالعمل‌های بهداشتی و میزان تأثیر آن‌ها در سلامت فرد و جامعه در اختیار عموم قرار داده شده و نحوه استفاده صحیح از ماسک برای مردم تشریح شود. یک توصیه کلی به زدن ماسک نمی‌تواند راهگشا باشد، بلکه بایستی به طور مشخص آموزش داده شود که ماسک تا چه میزان می‌تواند شیوع بیماری را کاهش داده و کنترل آن را آسان نماید و از طرفی در چه مکان‌ها و برای چه افرادی زدن ماسک ضرورت دارد و در چه شرایطی می‌تواند بی‌فایده و یا مضر باشد، مانند زمان‌هایی که فعالیت شدید بدنی و ورزش صورت می‌گیرد و یا مکان‌های سر بازی که فاصله افراد یا یکدیگر مناسب است و یا زمانی که فرد به تنهایی در خودروی شخصی خود حضور دارد، استفاده از ماسک ضرورتی ندارد و حتی می‌تواند آسیب‌زا نیز باشد. همچنین بایستی اطلاعات کامل و دقیق در خصوص انواع واکسن‌های مجاز در اختیار عموم قرار داده شده، فواید ایمنی‌بخش آن تبیین شود و اگر واکسنی دارای عارضه‌ای می‌باشد باید گزارش‌های لازم اطلاع‌رسانی عمومی گردد، به نحوی که پیامدهای آن به طور کلی و با اصطلاحات قابل فهم برای عموم مردم شرح داده شود و علل پیامدها بازگو گردد تا از تشویش اذهان عمومی و کاهش اعتبار برنامه ایمن‌سازی جامعه جلوگیری شود و اعتماد عمومی نسبت به واکسیناسیون جمعی و افزایش سطح ایمنی جامعه در مقابل ویروس تأمین گردد (۱۹). بنابراین با آموزش صحیح و جامع افراد جامعه می‌توان ایشان را به استفاده از ماسک و تزریق واکسن تشویق و در جهت کنترل بیماری اقدام نمود.

طرفی اصل ۴۰ نیز بیان می‌دارد: «هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد.» بنابراین دولت موظف است بر تأمین حق بر سلامت افراد، از طریق فراهم‌بودن کالا و خدمات حوزه سلامت، در دسترس بودن آن برای همگان، قابل پذیرش بودن این تسهیلات و خدمات برای عموم مردم و نهایتاً توجه به کیفیت خدمات و کالاهای پزشکی که در اختیار مردم قرار داده می‌شود (۴).

گاهی ممکن است اقدامات دولت برای حفظ سلامت عمومی، از طریق محدود کردن حقوق اساسی افراد صورت پذیرد و یا بعضاً با این حقوق در تعارض باشد، از جمله تعیین محدودیت‌های رفت و آمد، قرنطینه شهرهای آلوده، تعطیلی برخی کسب و کارها، تعطیلی مراکز و الزام به رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی شامل استفاده از ماسک در مکان‌های عمومی و تزریق واکسن برای کنترل شیوع که می‌تواند منافای حق بر سلامت فردی باشد. در این‌گونه موارد که مصلحت عمومی با آنکه متوجه حفظ و حمایت افراد است، با منافع فردی معارض می‌شود (۴۳)، دولت نفع عموم را بر نفع فرد مقدم می‌دارد، زیرا حمایت از منافع عمومی متضمن منفعت اجزای آن نیز هست (۴۵) و می‌تواند از قدرت و اختیار اعمال زور بهره برده و به جای تکیه بر آزادی فردی اراده، به دنبال محافظت از جامعه باشد. در عین حال موظف است در راستای اصل عدم اضرار به افراد گام برداشته و ضرر احتمالی را به حداقل برساند (۴۶).

برای این منظور می‌تواند مجازاتی را برای ممتنعان از رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی تعیین نماید، از جمله محدودیت در تردد بین‌شهری و جریمه نقدی به ازای خروج از شهر، بدون کارت واکسن، محدودیت در خدمات‌رسانی و حضور در اماکن دولتی، محدودیت حضور در مدارس و دانشگاه‌ها و محرومیت از برخی حقوق اجتماعی.

البته نباید از نظر دور دانست که با ارتقای تدریجی استانداردهای سلامت در جهان، ناگزیر زور و اجبار جای خود را به تشویق و ترغیب افراد داده است. سلامت افراد یک جامعه

**نتیجه‌گیری**

در دوران شیوع بیماری کرونا، محدودیت‌ها و الزاماتی برای عموم جامعه به وجود آمد، از جمله محدودیت در ترددهای شهری و بین‌شهری، تعطیلی اماکن عمومی، تعطیلی مدارس و دانشگاه‌ها، دورکاری کارمندان، رعایت فاصله اجتماعی، استفاده از ماسک و تزریق واکسن.

با وجود آثار مثبت و سهم به سزای استفاده از ماسک و واکسیناسیون عمومی در کنترل و کاهش بیماری، زندگی افراد چالش‌های جدی رو به رو شد، از جمله در معرض تهدید قرار گرفتن سلامتی آن‌ها به واسطه آثار منفی و عوارض جانبی و نگرانی از پیامدهای استفاده از ماسک و واکسن و همین سبب شده است برخی افراد تمایلی به استفاده از آن‌ها نداشته باشند. در این صورت با توجه به اینکه قطع زنجیره کرونا و کنترل آن منوط به رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی و واکسیناسیون عمومی است و اگر درصد بالایی از افراد جامعه واکسن دریافت نکنند، ایمنی عمومی در مقابله با بیماری کرونا محقق نخواهد شد، بین حق بر سلامت فردی و حق بر سلامت عمومی تزاخم رخ خواهد داد.

فقها، برای حل تزاخم، در دوران اضرار به خود و اضرار به دیگری به قاعده اهم و مهم تمسک جسته و معتقدند باید اهم را در مذاق شارع شناخت. بنا بر قاعده لاضرر، ضرر کمتر مقدم می‌شود و فرد نمی‌تواند برای دفع ضرر از خود، به دیگری ضرر برساند. همچنین بنا بر ملاکات احکام نیز، مصلحت نوعی بر مصلحت شخصی مقدم می‌گردد. بنابراین در شرایطی که عدم استفاده از ماسک و واکسیناسیون منجر به انتقال بیماری شده و مانع قطع زنجیره انتقال است، استفاده از آن الزامی است.

دولت موظف است در تزاخم حقوق افراد با یکدیگر، نفع عمومی را بر نفع فردی مقدم داشته و اگر ضرورت ایجاب کند، برای تأمین مصلحت عمومی حقوق افراد را نادیده بگیرد، اگرچه باید به نحوی باشد که کمترین ضرر به افراد وارد گردد. بنابراین با توجه به اینکه امروزه زور و اجبار جای خود را به تشویق و ترغیب افراد داده است، پیشنهاد می‌شود دولت از طریق آموزش همگانی استفاده صحیح از ماسک، آثار آن و

مواضع صحیح و مواضع خطرآفرین استفاده از آن را به درستی برای عموم مردم تبیین کند. همچنین اطلاعات لازم در خصوص انواع واکسن‌های مجاز را در اختیار مردم قرار دهد و عوارض احتمالی، هرچند عارضه‌های خفیف و راهکارهای مراقبت و مقابله با آن را آموزش دهد تا افراد بیشتری به این کار ترغیب شده، اعتماد عمومی افزایش یابد، انتقال بیماری در جامعه به کمترین میزان رسیده و سلامتی افراد بیشتری حفظ شود.

**مشارکت نویسندگان**

زهرا السادات نجم‌آبادی: جمع‌آوری داده‌ها، تدوین مقاله.

کبری پورعبدالله: راهنمایی و بازبینی مقاله.

نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

**تشکر و قدردانی**

ابراز نشده است.

**تضاد منافع**

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

**تأمین مالی**

نویسندگان اظهار می‌نمایند که هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

**ملاحظات اخلاقی**

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

## References

- Nabavian SM. Meanings and Accessories of Genetic Right and Credit Right. *Aiin Hekmat*. 2014; 6(21): 153-183. [Persian]
- Majlisi M. Baharalanvar. Beirut: Al-Tab'va al-Nashr Institute; 1990. Vol.78 p.170. [Arabic]
- Pourreza M, Allahverdi F, Esmaeili M. The position of the right to health: From jurisprudence-legal discourse to judicial discourse (Emphasizing the Impact of Judicial Arguments). *Scientific Journal of Islamic Studies in the Field of Health*. 2020; 4(1): 1-14. [Persian]
- Hekmatnia M. Ethical, jurisprudential and legal foundations of the model of national confrontation with the epidemic with emphasis on Corona. *Islamic Law Journal*. 2020; 17(64): 7-50. [Persian]
- Javan Arasteh H, Rahmani S. Jurisprudential-Legal Analysis of "Right to Health" and "Government Responsibility" in Conditions of Corona Outbreak. *Medical Figh Quarterly*. 2020; 12(42): 1-16. [Persian]
- Abbasi M, Rezaee R, Dehghani G. Concept and situation of the right to health in Iran legal system. *MLJ*. 2014; 8(30): 183-199. [Persian]
- World Health Organization. Available at: Who.int - Coronavirus disease (COVID-19) technical guidance.
- Article of Covid-19. Available at: <https://www.en.wikipedia.org/wiki/COVID-19#:~:text=Complications%20may%20include%20pneumonia%2C,shock%2C%20and%20death>.
- World Health Organization. Available at: [http://www.who.int-Coronavirusdisease\(Covid-19\):Masks](http://www.who.int-Coronavirusdisease(Covid-19):Masks). Accessed 2020.
- Brooks JT, Butler JC. Effectiveness of Mask Wearing to Control Community Spread of SARS-CoV-2. *Jama Insights*. 2021; 325(10): 998-999.
- Scheid JL, Lupien SP, Ford GS, West SL. Physiological and Psychological Impact of Face Mask Usage during the Covid-19 Pandemic. *Int J Environ Res Public Health*. 2020; 17(18): 6655.
- Fikenzer S, Uhe T, Lavall D, Rudolph U, Falz R, Busse M, et al. Effects of surgical and FFP2/N95 face masks on cardiopulmonary exercise capacity. *Clinical Research in Cardiology*. 2020; 109: 1522-1530.
- Park S, Han J, Yeon Y, Kang N, Kim E. Effect of face mask on skin characteristics changes during the Covid-19 pandemic. *Skin Research & Tecnology*. 2020; 27(4): 554-559.
- Elisheva Rosner E, Stanley M. Adverse Effects of Prolonged Mask Use among Healthcare Professionals during Covid-19. *Journal of Infectious Diseases and Epidemiology*. 2020; 6(3): 1-5.
- Kisielinski K, Giboni P, Prescher A, Klosterhalfen B, Graessel D, Funken S, et al. Is a Mask That Covers the Mouth and Nose Free from Undesirable Side Effects in Everyday Use and Free of Potential Hazards?. *Int J Environ Res Public Health*. 2021; 18(8): 4344.
- UAB News. Five benefits of getting a Covid-19 vaccine. Available at: <https://www.uab.edu/news/youcanuse/item/12025-five-benefits-of-getting-a-covid-19-vaccine>. Accessed May 7, 2021.
- World Health Organization. Covid-19 advice for the public: Getting vaccinated. Available at: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/covid-19-vaccines/advice>. Accessed January 21, 2022.
- World Health Organization. News. Interim statement on Covid-19 vaccines in the context of the circulation of the Omicron SARS-CoV-2 variant from the WHO Technical Advisory Group on Covid-19 Vaccine Composition (TAG-CO-VAC). Available at: [https://www.who.int/news/item/08-03-2022-interim-statement-on-covid-19-vaccines-in-the-context-of-the-circulation-of-the-omicron-sars-cov-2-variant-from-the-who-technical-advisory-group-on-covid-19-vaccine-composition-\(tag-co-vac\)-08-march-2022](https://www.who.int/news/item/08-03-2022-interim-statement-on-covid-19-vaccines-in-the-context-of-the-circulation-of-the-omicron-sars-cov-2-variant-from-the-who-technical-advisory-group-on-covid-19-vaccine-composition-(tag-co-vac)-08-march-2022). Accessed March 8, 2022.
- Vice Chancellor for Health Affairs of Shahid Beheshti University. Guidelines for vaccine side effects. Available at: [http://www.sbm.ac.ir/uploads/Side\\_Effect\\_Vaccine.pdf](http://www.sbm.ac.ir/uploads/Side_Effect_Vaccine.pdf).
- Ibn Manzour M. *Lesan al-Arab*. Beirut: Dar al-Fekr; 1993. Vol.4 p.482. [Arabic]
- Jouhari I. *Sehah*. Beirut: Dar al-Elm; 1989. [Arabic]
- Jazri I. *Al-Nahaiah fi Qarib al-Hadis va al-Asar*. Qom: Ismaelian; No Date. p.81. [Persian]
- Bojnurdi H. *Al-Qawaed al-Feqhiah*. Qom: Al-Hadi; 1998. p.214, 235. [Persian]
- Ansari M. *Rasa'el Fiqhia*. Qom: World Congress in Honor of Sheikh Azam Ansari; 1993. p.114-117, 124. [Persian]
- Hoseini Maraqa A. *Al-Anawin al-Feqhiah*. Qom: al-Nashr al-Islami Institute; 1996. Vol.1 p.135. [Persian]

26. Sobhani J. Al-Rasa'el al-Arba. Qom: Imam Sadeq Institute; 1994. Vol.2 p.165-166, 187, 198, 200. [Persian]
27. Ha'eri SA. Ryaz al-Masa'el. Qom: Al al-Bayt Institute; 1997. Vol.13 p.437. [Persian]
28. Najafi MH. Jawahir al-Kalam. Beirut: Al-Toras al-Arabia; 1984. Vol.36 p.370-371. [Arabic]
29. Khomeini R. Tahrir al-Wasilah. Qom: Dar al-Elm; No Date. Vol.2 p.163. [Persian]
30. Hor Amili M. Wasa'el al-Shia. Qom: Al al-Bayt; 1989. Vol.2 p.78; Vol.3 p.347. [Persian]
31. Koleini M. Al-Kafi. Tehran: Dar al-Kotob al-Eslamia; 1987. Vol.5 p.294. [Persian]
32. Helli M. Nazed al-Qava'ed al-Fiqhia 'ala Mazhab al-Emamia. Qom: Mar'ashi Library; 1983. [Persian]
33. Islamic Information and Resources Center. Dictionary of the osoulfeqh. Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture; 2010. p.329.
34. Arifur R, Sayeedul I. Early approval of Covid-19 vaccines: Pros and Cons. 2021; 17(10): 3288-3296.
35. Na'eni MH. Fava'ed al-Usol. Qom: Islamic Publications Office; 1956. Vol.3 p.59. [Persian]
36. Jalali M. Al-Mahsool fi elm al-Usol. Qom: Imam Sadeq Institute; 1993. Vol.4 p.412, 415. [Persian]
37. Alidoust A. Islamic Jurisprudence and Expediency. Tehran: Research Institute for Islamic Culture and Thought; 2009. p.444. [Persian]
38. Makarem Shirazi N. Bhos Fiqhia Hama. Qom: Imam Ali Ibn Abi Talib School; 2001. p.536. [Persian]
39. Irvani M. Hashie al-Makaseb. Tehran: Kia; 2005. Vol.1 p.46. [Persian]
40. Khoye SA. Mesbah al-Fiqaha. No Place: No Name; No Date. Vol.1 p.184, 444. [Arabic]
41. Mozaffar MR. Usol al-Fiqh. Qom: Maktab al-Elam al-Eslami; No Date. Vol.2 p.196, 199. [Persian]
42. Al-Alem H. Al-Maqased al-Amah le al-Shari'a al-Eslamia. No Place: al-Dar al-Alamia le al-Ketab al-Eslamia; 1994. p.189-190. [Arabic]
43. Katuzian N. Philosophy of Law. Tehran: Ganj-e Danesh; 2016. Vol.1 p.195. [Persian]
44. Motaghi S, Seifi A, Doroudian M. The Nature of the Right to Health and the Situation of the Government in Its. Islamic Law Research Journal. 2018; 18(46): 123-148. [Persian]
45. Katuzian N. Fundamentals of Public Law. Tehran: Mizan Publications; 2008. p.101. [Persian]
46. Gostin O. Public Health Law and Ethics. California: University of California Press; 2002. p.8.
47. Islamitabar SH. Fundamentals of Health Law. Tehran: Majd Publications; 2016. p.395. [Persian]